

DIALOOGIS SÜNDINUD ALGUPÄRANE MÕTLEMINE

Thomas Salumets. Mõju mõnu. (Studia litteraria Estonica 14.) Koostajad Thomas Salumets ja Arne Merilai. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014. 412 lk.

Meis ei tekita võõristust tunda mõnu mõnest ilukirjanduslikust teosest või muusikapalast, olla koguni selle mõjuväljas. See tundub meile nauditav. Ka teadlase elus on ühelt poolt hädavajalik tunda oma uuritava valdkonna teaduskirjandust ning astuda teiste sama ala uurijatega dialoogi. Teisalt ei olda harjunud rääkima mõjust ega mõjutatud olemisest teaduses ja mõtlemises laiemalt, justkui vähendaks see uurija iseisivsust ja usaldusväärust. Kuid kust jookseb piir viljaka mõjustatud olemise ja algupärase mõtlemise vahel ning kas sellist piiri on ülepea võimalik tõmmata? Millises vahekorras peaks humani-

taarias, iseäranis kirjanduse uurimises olema teooriast ning ilukirjanduslikest tekstidest lähtumine ja kas eristus nende kahe vahel on alati nii selge? Kas ilukirjandust saab analüüsida kui pelgalt objekti, kui midagi, mis illustreerib või peegeldab ühiskonnas toimuvat? Või on kirjandus ja just kirjanike mõtteviis see, millest tasub uurijal lasta end mõjutada?

Need on vaid mõned küsimused, mis Kanada germanisti ja kirjandusteadlase Thomas Salumetsa artiklikogumikku „Mõju mõnu” lugedes paratamatult üles kerkivad, ehkki otsesõnu neid ei esitata. Raamatu omapärane ja esiti ehk veidi võõritav pealkiri juhatabki lugejale kätte Salumetsa arutelude lähtekoha ehk mõtlemise kui mõjusuhete võrgustiku. Mõju ei tohiks siinkohal, nagu kogumiku pealkirigi sisendab, tõlgendada sõltuvusliku või koguni võimusuhtena. Vas-

tupidi, vastandudes mänguliselt Harold Bloomi mõjuängi raamatu¹ pealkirjale, nähakse siin teiste mõtlejate, kirjanike, nende teoste või laiemalt ka teiste inimeste mõju kui äärmiselt vajalikku ja vabastavat, iseseisvaks indiviidiks kujundavat nähtust.

„Mõju mõnust” leiab nii eesti kirjanike – Jaan Kaplinski ja Jaan Krossi – ning Eestiga seotud saksakeelsete tormi ja tungi autorite – Friedrich Maximilian Klingeri ja Jakob Michael Reinhold Lenzi – kui ka saksa klassikute teoste analüüsid. On tähelepanuväärne ja huvitav, et Salumetsa mõttekäike saavad kogu raamatus enim just kahe mehe, XX sajandi saksa-juudi päritolu sotsioloogi (ja luuletaja) Norbert Eliase ning XVIII ja XIX sajandi kirjandusklassiku Johann Wolfgang von Goethe seisukohad. Sealjuures ei ole võimalik tõmmata jäika piiri nende kui teoreetiliste seisukohtade esindajate ja kirjanike (analüüsivate tekstide autorite) vahele. Tähtsustada tasub seda iseenesest nii loomulikkude asjaolu seetõttu, et tänapäevane haridus ja akadeemilise kirjutamise žanrid kipuvad vahel liigselt lahutama teooriat kirjanduse analüüsist. See omakorda võib põhjustada vastuolusid nende kahe vahel.

Salumetsa kogumik koondab artikleid võrdleva kirjandusteaduse vallast, kuid tegemist on niisuguse komparativistikaga, mille esmane ülesanne pole uurida eri kultuuriruumides asetsevate kirjandusteoste omavahelisi mõjusuhteid või sarnasusi-erinevusi, vaid pigem vaadata sisemisi ja esmapilgul varjatud seoseid nii kirjanduse kui ka kirjandusteaduse sees.

Tulles raamatule nime andnud essee „Mõju mõnust” juurde, näeme, et just sellesse on koondatud kolme Salumetsa jaoks olulise originaalsuse (algupärasuse) ning mõjutatuse üle arutleja seisu-

¹ H. Bloom, *The Anxiety of Influence: A Theory of Poetry*. New York: Oxford University Press, 1973.

kohad: Goethe, Eliase ning Bloomi omad. Selles algsest 1992. aastal inglise keeles ilmunud käsitluses on Eliasele toetudes juttu nn koondatud mõtlemisest, sellest, kuidas originaalsus ja algupärasus ei saa tekkida tühjale kohale, (kirjandus- ja mõtlemis)traditsiooni eitamisele, vaid saab välja kasvada tunnetatud mõjusuhetest (mõju ja ängi pingeväljas) ning teiste ideede sünteesist. Salumets tuletab meile meelde, et just originaalsuseihalus on see, mis võib põhjustada loojas (olgu selleks kunstnik, kirjanik, filosoof või teadlane) ebamäärast ängi ja viia produktiivsuse languseni (lk 83). Oma ja võõra mõtte vahelise tasakaalu leidmise piina on küllap tundnud iga kraadiõppur.

Ühes hilisemas, 2007. aastal ilmunud essees „Milleks Faustile „Faust”?” pöörduv Salumets Goethele toetudes uuesti inimese sisemise soovi juurde olla originaalne ja sõltumatu ning leiab siis Eliase sõnadega, et see võib päädida koguni teatava inimtüübi ehk *homo clausus*'e (suletud inimese) väljakujunemisega. „Suletus viib emotsionaalse intelligenti vaesestumiseni ja ühineb püsivuseihaga. Mõtlemise üle hakkab valitsema näitlikustamine, kalduvus taandada protsessid staatilistele ja vastandlikele tingimustele. Ihaldatud sihtideks saavad igavikuseadused, algpõhjused, tõde, absoluuditaotlus,” tõdeb Salumets (lk 382). Ehkki siin on juttu teatud inimtüübist ja käitumisest elus, näib, et sarnane oht varitseb tegelikult ka uurija käitumist ja mõtlemist. Paradoksaalselt võib soov olla originaalne viia kapseldumiseni; nii nagu ka ülemäärane soov mõelda mõtted n-ö lõpuni võib humanitaarias viia tupikusse, suletud ja ebaviljakate mudeliteni.

Humanitaaria, mis oma olemuselt kujutab just mõtlemist ja mõtestamist, kultuuri kui üksikisikute ja suuremate ühiskondlike üksuste kokkupuutepinna tajumist, ei vajagi niivõrd universaalseid mudeleid või ühiseid mõõdupuid,

kuivõrd just võimet ja oskust suhete ning mõjude võrgustikus toime tulla. Teisisõnu võimet nn koondatud mõtlemise kaudu teatud seoseid ja toimejõudusid esile tuua, nende koos- või vastastikmõjule, erinevustele ja sarnasustele valgust heita ning sealt edasi mõelda – ehk püüeldes avatud mõtlemise poole, milles puudub soov n-õ viimaseks ja absoluutseks tööks.

Salumetsa käsitluste lugemise teeb eriti võluvaks asjaolu, et nendes ilmsiks tulev mõjusuhete võrgustik ei ole taandatav tasapinnalistele suhetele teoreetiku ja analüüsija või teoreetilise mõtte ja ilukirjanduses väljendatu vahel. See on tajutav kogu Salumetsa mõtlemises ja kirjutamises. Teisisõnu on uurija-kirjutaja see, kelle koondatud mõtlemises väljendub mõju mõnu täiel määral. Just tema ideedes saavad astuda dialoogi eri aegadel ja eri kultuuriruumides elanud autorid ja mõtlejad. Tegemist on niisiis võrdleva kirjandusteadusega, mis võimaldab dialoogi arutlemise käigus ja kirjutamise vahendusel.

Kuid kogumikus on ilukirjanduse analüüside ja kõrvutuste kõrval veel palju muudki: arutlused kultuuridevahelisest germanistikast, võrdleva kirjandusteaduse käekäigust, tulevikust ja ohtudest ning humanitaarteaduste ees seisvatest väljakutsetest; üllatuslikult ka Tartus kaitstud Eneken Laanese kirjandusteadusliku monograafia arvustuse taastrükk. Asjaolu, et üha enam on humanitaarias näha suunda interdistsiplinaarsesse kultuuriuurin-gute valdkonda, kus kirjanduse analüüs on vaid üks osa kultuuri mõtestamisest või pigem isegi vahend selleks (kirjandustekstide analüüs ei ole ju enam vaid kirjandusuurijate pärusmaa), näib olevat üks ajendeid, mis tõukab Salumetsa mõtestama kirjandusteaduse ja just kitsamalt ilukirjanduse võrdleva analüüsi vajalikkust.

Kahtlemata tasuks meil Eestis üle lugeda kogumikus sisalduvad (kultuuridevahelise) germanistika tulevikku puudutavad käsitlused, sest saksa keele ja kirjanduse, nagu üldse võõrfiloloogia õpetamine on ka Eestis muutuste lävel ja vajab uusi sihiseadeid.

Eesti kontekstis väärrib eraldi esiletõstmist kindlasti ka Jaan Kaplinski ja Euroopa-sisese postkolonialismi pärandi käsitlus „Lõhenenud teadvus”, mis vaatleb eestlaste enesekolonisatsiooni ja Kaplinski luule mittekolonisatsiooni väljendusi.

Kokkuvõttes tuleb nõustuda kogumikule saatesõna kirjutanud Marketa Goetz-Stankiewiczzi tõdemusega, et Thomas Salumets ei ole mõtlejana pealetük-kiv (lk 7). Ehkki tema tekstis väljenduv arusaam kirjutaja kui mõjude sünteesija kaudu avalduvast dialoogilisest mõtlemisest lubaks tähtsustada just uurijat, on Salumetsa uurija-mina kogu aeg tunnetuslikult tajutav, kuid mitte esiletük-kiv. Salumets esindab niisiis seda, millest ta kirjutab: koondatud mõtlemist, sünteesi, mõnusates läbitunnetatud ja -mõtestatud mõjusuhetes loodud ja kirja pandud mõtlemist; võrdlevat kirjandus-teadust selle põhimisemas.

Sarjale „Studia litteraria Estonica” on põhjust tunnustust avaldada seetõttu, et Eesti autorite kõrval on nüüd vahendada võetud originaalis inglise ja saksa keeles avaldatud käsitlusi.² Thomas Salumetsa, Põhja-Ameerika germanisti pilk mõjub Eesti kirjandusteadusele kahtlemata värskendava ja vajalikuna.

AIJA SAKOVA-MERIVÉE

² Eelinfona on hea teada, et sarjas on tulekul ka teine eesti kirjandusele välist pilku pakkuv, Cornelius Hasselblatti artiklite kogumik.